

УДК 342.7

Т. О. Губанова
кандидат юридичних наук, директор
Фінансово-правового коледжу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВО НА ВИЩУ ОСВІТУ СЕРЕД ІНШИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ

Сьогодні ми маємо широкий перелік прав, які безперервно поповнюються відповідно до розвитку різних сфер життя суспільства. XXI століття відзначається розвитком науково-технічного прогресу, якісними змінами потреб та прагнень у суспільстві, розширенням можливостей вибору поведінки людей. Експерименти у сфері біотехнологій, розробка новітніх інформаційних систем та інші науково-технічні досягнення стають передумовами становлення нових прав людини. Поряд зі сталими та визнаними правами людини виникають раніше невідомі специфічні можливості, правове положення яких не визначене, що ставить питання про їх нормативне закріплення. Отже, актуальним сьогодні є дослідження механізму захисту права на вищу освіту серед інших прав і свобод людини нового покоління, щоб задовольнити потреби суспільства та забезпечити державі правомірну поведінку з боку суспільства.

Справедливо вказує В. Тимошенко, що легітимність суспільного устрою, як і сила і дієвість держави, визначаються успіхами і досягненнями населення, які, у свою чергу, стають можливими завдяки тому, що люди користуються правами і свободами. Стабільність у суспільстві і державі значною мірою залежить від рівності цих прав і свобод. Принцип рівності людей у правах закріплено у ст. 21 Конституції України: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи є невідчужуваними і непорушними». Згідно зі ст. 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і є рівними перед законом. Це слід розуміти так, що закріплені Конституцією України права і свободи поширюються рівною мірою на всіх громадян і мають для них однаковий зміст. Вказівка на те, що громадяни є рівними перед законом, істотно розширює сферу юридичної рівності, не обмежуючи її тільки конституційними правами і свободами. Із цього випливає, що всі права і свободи громадян, які закріплені в законах, також мають бути рівними. Водночас такий підхід сприяє глобалізації уніфікації прав і свобод, забезпечує відповідність українських правових інститутів загальнолюдськими цінностями [15, с. 2].

У процесі розвитку положень про правовий статус особи, закріплених у Декларації незалежності США і французькій Декларації прав людини і гро-

мадянина (XVIII ст.), інститут прав і свобод став «центральною у конституційному праві» і «серцевиною конституційного ладу» [2, с. 164]. Останнім часом досить часто виникає запитання: який сенс займатися правами людини, якщо «у нас вже перемогла демократія?», ототожнюючи при цьому демократію із владою більшості. Однак, як показує історія, влада більшості може виявитися дуже жорстокою щодо окремих людей або різних меншин (саме більшість винесла смертний вирок Сократу і навряд чи можна стверджувати, що це добре свідчення про політичний устрій Афін).

Дослідження різномірних аспектів прав і свобод людини – завдання не з простих. Протагоровська сентенція «людина – мірило всіх речей» в поетапному історичному розвитку знайшла сучасне звучання – «людський вимір», так учасники НБСЄ (ОБСЄ) назвали комплекс запитань у сфері взаємовідносин, пов'язаних з правами людини [5].

Визнання людини «мірилом» пов'язане з виявленням системоутворюючих ланок, які забезпечують механізм захисту цього статусу. Комплексне вирішення поставленого завдання, на наш погляд, пов'язано з розглядом конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина в самостійному форматі. Відзначимо, що в юридичній науці глибше та послідовніше розроблена теорія прав і свобод людини [1; 3; 4; 10; 11; 12; 13]. Висновки, зроблені вченими в даній сфері, систематизація наукового знання про їх природу і сутності, про принципи визначення правового статусу, класифікація прав людини, створюють, за твердженням М. Мартгейм, імпульс для вдосконалення правозахисних механізмів реалізації таких прав, пошуку адекватних і доступних процедур, вдаючись до яких, людина дійсно може відчувати себе, за конституційним визначенням, «найвищою соціальною цінністю» [8, с. 25].

Згідно ч. 2 ст. 3 Основного Закону нашої держави, «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [6]. Конституційне вживання слова «обов'язок» в однині при фактичному поширенні її (обов'язки) на визнання, дотримання і захист орієнтує на їх триєдине сприйняття та дослідження. Такий під-

хід домінував у вивченні проблем, відбивають взаємовідносини держави та індивіда з приводу реалізації прав і свобод останнього.

Практично двадцятирічний досвід вивчення та практичного застосування ст. 3 Конституції України в традиційному форматі показав, що істотних позитивних змін у галузі прав і свобод людини і громадянина не сталося. Вони як і раніше порушуються представниками влади, внаслідок чого у індивідів формується недовіра до держави, відторгаються ініціативи органів її влади, включаючи і правоохоронні. Подібний розвиток подій все більше віддаляє нашу державу від якості правової держави і послаблює її; заважає людям усвідомити себе значущими фігурами громадянського суспільства і відстоювати свої права та охоронювані законом інтереси; створює загрозу серйозного, аж до драматичного, протиставлення України і її громадян. Щоб уникнути цього в майбутньому вкрай необхідні додаткові аргументи, керуючись якими можна підвищити кореляцію інтересів людини (суспільства) і держави, зміцнити конституційні правозахисні механізми, що зводять непереборні правові бар'єри для владного свавілля [8, с. 26]. Найбільш важливі аргументи з досліджуваного питання можуть бути виявлені при науковому осмисленні комплексу питань, який може бути визначений як конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина.

Значимість такого захисту прав і свобод людини та його змістовна відміна від визнання й дотримання орієнтують на специфічний дослідницький підхід. Він полягає в самостійності щодо визнання та дотримання системної розробки конституційного захисту прав і свобод людини і громадянина. Тобто, на наш погляд, в подальшому слід розглядати не таку правову конструкцію, як «визнання-дотримання-захист прав і свобод людини і громадянина головний обов'язок держави», а окремо «захист головний обов'язок держави». Аргументами на користь обрання саме такої конструкції можуть бути наступні:

1) кожен із закріплених у ст. 3 Конституції України складових обов'язку нашої держави спонукає її до певних характерних діянь. Так, за твердженням М. Марнгейм, здійснення обов'язку-визнання держави проявляється в конституційному та законодавчому закріпленні прав і свобод людини і громадянина; реалізація обов'язку-дотримання визнаних державою прав і свобод вимагає від неї створення та розвитку відповідних гарантій і встановлення юридичних механізмів їх реалізації; несення обов'язку-захисту актуалізується тоді, коли виникають перешкоди щодо здійснення прав і свобод та прямі їх порушення, і виражається в ліквідації порушень, в покаранні винних у вчиненні таких порушень, у відновленні

порушених прав і свобод людини і громадянина [8, с. 26];

2) здійснення обов'язку-визнання, обов'язку-дотримання та обов'язку-захисту забезпечується різними суб'єктами. Виходячи з конституційних положень, прерогатива визнання прав і свобод людини і громадянина належить державі та її законодавчим органам. До реалізації обов'язку-дотримання поряд з названими суб'єктами включаються органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, їх посадові особи. Обов'язок-захист забезпечується ще більш широким колом суб'єктів: до вищеназваних приєднуються органи внутрішніх справ, судові органи, прокуратура, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

3) обов'язок-визнання, обов'язок-дотримання та обов'язок-захист володіють специфічними особливості свого функціонування. Так, зокрема, конституційне визнання прав і свобод людини і громадянина здійснюється одноактно, і від України, як держави не вимагається регулярного підтвердження заявленої нею в ст. 3, ч.1 ст. 21 та ст. 22 Конституції правовій позиції. Безперечно, дотримання конституційних прав і свобод є складним безперервним процесом, притаманним діяльності органів державної влади. Як ми вже відзначали, згідно ч. 2 ст. 3 Конституції нашої держави, права і свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави [6]. Отже, дотримання прав і свобод людини і громадянина вимагає правомірної, конституційної і законодавчо визначеної певної поведінки публічних та інших суб'єктів правовідносин.

Обов'язок-захист прав і свобод людини і громадянина, навпаки, є продуктом протиправної поведінки. Він актуалізується тоді, коли вже було допущено посягання на права і свободи особи або їх пряме порушення. Обов'язок-захист може виникати як з ініціативи громадських структур та їхніх повноважних представників, так і тих, чий права і свободи порушені. Реалізація обов'язку-захисту вимагає врахування цілого комплексу обставин, в числі яких особливості правового статусу суб'єкту, чий права і свободи були порушені; власне категорія порушених прав і свобод; категорія та відповідні їй засоби правового захисту. Конституцією України (ч.2 ст.3) гарантується державний захист прав і свобод людини і громадянина, центральне місце в в механізмі якого, на наш погляд, посідають саме правоохоронні органи держави.

Притаманний обов'язку-захисту особливий динамізм, суб'єктна і процесуальна варіативність, що впливають з вищенаведених доводів, також орієнтують на її самостійну наукову розробку на системній основі. Такий підхід зовсім не суперечить як «букві» так і «духу» Основного закону і

підкріплюється гострою практичною необхідністю підвищити ефективність конституційного захисту конституційних прав і свобод від прямих порушень і посягань [8, с. 26].

Відзначимо, основною гарантією формування єдиної системи захисту прав і свобод людини і громадянина є конституційне закріплення її провідних параметрів. Правозахисні позиції нині чинної Конституції України, з властивим їм аксіологічними перевагами людини, її прав і свобод, можна визнати демократичним завоюванням сучасної української державності.

Базові цінності, концентровано виражені в преамбулі Конституції України, хоча і не мають нормативної природи, але важливі концептуально. Перш за все, суб'єктом, який прийняв Конституцію України, названий український народ – громадян України всіх національностей. Така аксіома, на наше переконання, повинна засвоїться усіма іншими суб'єктами конституційно-правових відносин. У контексті даного дослідження вона означає, що правозахисну систему слід формувати, виходячи з інтересів всього українського народу з урахуванням таких установок, як багатовікова історія українського державотворення; на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення; турбота про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя; піклування про зміцнення громадянської злагоди на землі України; прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу; усвідомлення відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями.

Конкретизація даних моральних позицій, надання їм нормативної якості здійснена в самому тексті Конституції. Слід зазначити, що вона істотно підвищила значущість і відповідальність держави, в особі її органів в забезпеченні дотримання та захисту цих прав і свобод. У ній враховані теоретичні основи природноправової доктрини прав людини: вони належать людям від народження і є невідчужуваними та непорушними (ст. 21). Це є сутнісним орієнтиром у регулюванні їх захисту, оскільки означає неможливість придбання, передачі, недопустимість посягання з боку влади і правоохоронних органів. У якості змістовного елемента невідчужуваності прав і свобод людини називають неможливість відмови від них [14, с. 34]. Отже, як бачимо, права людини характеризуються трьома головними рисами: 1) кожна влада має обмеження для своєї діяльності; 2) у кожній людини є своя суверенна сфера, в яку жодна влада не може втручатися; 3) кожна людина може виступити проти держави або іншого індивіда з метою захисту своїх прав.

В контексті тематики нашого дослідження, необхідно уточнити, що конституційний захист

прав і свобод людини і громадянина займає особливе місце серед інших видів такої юридичного захисту. Це, насамперед, зумовлено позицією самої Конституції, яка закріплює власне верховенство на всій території держави (ст. 8), свою вищу юридичну силу, пряму дію і застосування на всій території країни (ч.1 ст. 15). Дані положення поширюються і на норми про захист прав і свобод людини і громадянина [9, с. 12].

На специфіку конституційного захисту прав і свобод людини і громадянина вказує програмний характер Конституції нашої держави. Наприклад, конституційні норми про недоторканність особи та деякі інші програмуєть основний зміст кримінально-процесуального права. На основі норм конституційного права легітимуються державний механізм та його головні ланки, створюються юридичні підстави для їх функціонування. Тим самим, за твердженням А. Хальоти, конституційне право набуває своєрідного установчого значення. В Конституції відображені пріоритетні напрямки розвитку суспільства і держави, зведені в ранг вищої цінності людина, її права і свободи. Отже, Основний закон спрямований на захист людини у всіх його сутнісних іпостасях (біологічна істота, особа і громадянин), як володаря всього спектру природних і позитивних прав [17, с. 24].

У Конституції абсолютно певним чином знаходить своє вираження функція захисту прав і свобод людини, оскільки, як зазначає Ю. Тихомиров, саме публічне право встановлює механізм та процедури юридичного захисту усіх суб'єктів права [16, с. 5]. Галузевими нормами, прийнятими на основі конституційних принципів з урахуванням конкретних галузевих завдань, за твердженням М. Марнгейм, встановлюються конкретні суб'єкти та об'єкти захисту прав людини, форми і методи її здійснення [8, с. 27].

Значимість конституційного захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні пов'язана також з організуючим характером Основного закону нашої держави, яка, за оцінкою А. Макушина, мобілізує правозахисний потенціал всіх галузей права, активізуючи весь процес захисту прав і свобод людини і залучаючи до нього всі інститути суспільства і суб'єкти права, в тому числі і міжнародні [7, с. 23].

Таким чином, на наш погляд, система захисту права людини і громадянина на вищу освіту являє собою впорядковану сукупність взаємодіючих ланок правового механізму, діяльність якого спрямована на реалізацію, захист права людини і громадянина на вищу освіту від посягань і порушень, а також засоби, методи та прийоми захисту права людини і громадянина на вищу освіту з боку різних органів держави, наділених правозахисною функцією.

Література

1. Антонович М. Права людини за конституційним та міжнародним правом: порівняльний аспект / М. Антонович // Наукові записки. – Т. 18. Правничі науки. – К.: НаУКМА, 2000. – С. 22–25.
2. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: [учебник]. – 4-е изд., изм. и доп. / М.В. Баглай. – М., 2004. – 364 с.
3. Бородин І. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації / І. Бородин // Право України. – 2001. – № 12. – С. 18–22.
4. Букач В. Зміст конституційних прав і свобод громадян / В. Букач // Право України. – 2001. – № 9. – С. 28–31.
5. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ (ОБСЄ), Міжнародний документ від 29.06.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_082.
6. Конституція України : Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.
7. Макушин А.А. Конституционная защита прав и свобод человека: подходы к понятию / А.А. Макушин // Конституционное и муниципальное право. – 2004. – № 4. – С. 22–25.
8. Марнгейм М.В. Конституционная система защиты прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02. / М.В. Марнгейм – М.: РГБ, 2006 – 385 с.
9. Мінюков А. Система органів державної влади, що забезпечують конституційні права і свободи людини і громадянина: їх повноваження / А. Мінюков // Право України. – 2002. – № 4 – С. 12-14.
10. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, норма, реальность / Р.А. Мюллерсон. – М., 1991 – 212 с.
11. Нересянц В.С. Права человека в истории политической и правовой мысли. От древних до Декларации 1789 г. / В.С. Нересянц // Права человека в истории человечества в современном мире. – М., 1989. – С. 31–38.
12. Погорілко В.Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко, М.І. Сірші. – К., 1997 – 280 с.
13. Рабінович П.М. Права людини та їх юридичне забезпечення (основи загальної теорії права і держави): [навчальний посібник] / П.М. Рабінович. – К., 1992. – 330 с.
14. Султанов А.Р. Европейские правовые стандарты, уроки истории и правоприменительная практика / А.Р. Султанов. – М.: Статут, 2012. – 335 с.

15. Тимошенко В.І. Юридична і фактична рівність: проблеми розмежування / В.І. Тимошенко // Держава і право. Юридичні і політичні науки : збірник наукових праць – 2006. – Вип. 33. – С. 2.

16. Тихомиров Ю.А. Публично-правовое регулирование: динамика сфер и методов / Ю.А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 4–7.

17. Хальота А. Класифікація конституційних прав і свобод людини та громадянина / А. Хальота // Право України. – 2002. – № 8. – С. 23–25.

Анотація

Губанова Т. О. Право на вищу освіту серед інших прав і свобод людини та громадянина: теоретичні аспекти механізму захисту. – Стаття.

Автор розглядає місце та роль прав на вищу освіту серед інших прав і свобод людини і громадянина. Зосереджується увага на механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. Визначаються загально доктринальні аспекти механізму захисту прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права людини, право на вищу освіту, механізм захисту прав людини.

Аннотация

Губанова Т. А. Право на высшее образование среди других прав и свобод человека и гражданина: теоретические аспекты механизма защиты. – Статья.

Автор рассматривает место и роль прав на высшее образование среди других прав и свобод человека и гражданина. Концентрируется внимание на механизме защиты прав и свобод человека и гражданина. Определяются общие доктринальные аспекты механизма защиты прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: права человека, право на высшее образование, механизм защиты прав человека.

Summary

Hubanova T. O. The right to higher education, among other rights and freedoms of man and citizen: the theoretical aspects of the mechanism of protection. – Article.

The author examines the place and role of rights to higher education, among other rights and freedoms of human and citizen. Focuses on the mechanism of protection of rights and freedoms of human and citizen. Determined by the doctrinal aspects of the mechanism protecting the rights and freedoms of human and citizen.

Key words: human rights, right to higher education, human rights protection mechanisms.